

Stelian DUMISTRĂCEL

DICTON ȘI SLOGAN

*Profesorului Anatol CIOBANU,
un pilon al podului speranțelor
pentru românii de pe cele două
maluri ale Prutului*

0.1. Discursul public actual, al cărui „barometru” în ceea ce privește resursele și tendințele îl constituie presa, ne confruntă cu o problemă de interes din perspectiva culturii: utilizarea „enunțurilor aparținând «discursului repetat»” (în continuare, EDR). Avem în vedere, pe de o parte, păstrarea unui dialog cu tradiția clasică, iar, pe de altă parte, reflexele împrăștiării mijloacelor de persuadare prin enunțuri ce marchează actualitatea.

0.2. Această schiță de analiză abordează însă numai soarta dictonului latin, în general, și avatarurile unui slogan apărut în discursul public după 1989, pentru testarea manifestărilor în ceea ce privește *forma mentis* contemporană, în principiu contestatară.

1. Un precept al poeziei și retoricii preluat din cultura antică și păstrat mult timp de literați și de filozofi a fost exprimat printr-un vers din *Arta poetică* a lui Horatius: *Bis repetita placent*. Așadar, fiind în mod evident cunoscute ca enunțuri de prestigiu, *cele repetate plac*; de altfel, în perioada postclasică,

principala preocupare a literaților s-a concretizat în *imitatio*, ca artă de a respecta competitiv modelele înaintașilor, abia mai apoi impunându-se *tractatio*, o problemă de istoria culturii ce a făcut, relativ recent, obiectul unei docte exegeze semnate de Alexandru Cizek¹. Iar enunțurile biblice, maximele, versuri și tirade din opere profane s-au bucurat, multă vreme, de privilegiul unui adevărat monopol al citării de autoritate.

1.1. Aceste probe ale erudiției, ale culturii, distincției și, tot atât de important, ale devoțiunii pentru o ideologie aveau să se confrunte, în special începând din Renaștere, cu un alt model referențial: maxima de sorginte populară, proverbul și zicătoarea. Dacă ambele modele, cel vechi și cel nou, se regăsesc deja la Rabelais (1494-1553), un reper semnificativ din perspectiva concurenței lor poate fi socotit Cervantes (1547-1616), în al cărui text romanesc, la o analiză atentă, descoperim chiar confruntarea aproape tezigă a celor două registre. Direcția nouă este ilustrată de discursul lui Sancho Panza, fiind prezentă din primele până la ultimele schimburi de opinii ale acestuia cu stăpânul său, Don Quijote de la Mancha. Dar pilda, proverbul și zicătoarea se impun prin adevărate tururi de forță în istorisirile „scutierului” de la castelul ducelui ce avea să-l numească guvernator al Baratariei (cap. XXXII-XXXIII din partea a doua a romanului), prestație încununată de aprecierile ducesei, purtătoarea de cuvânt a naratorului, ce seamănă

„vorbele cu haz și de duh” ale țărânului „limbut și hâtru” cu „maximele cationiene” sau cu sentințele poetului italian Michele Verrino. Însuși Cervantes împrumută tacit același mijloc de elocvență, respins însă de „nobilul hidalgo” (care citează din latină și din scriitori spanioli sau italieni celebri), de doamna de companie a ducesei și de preot, care-l consideră pe Sancho „soitar și palavragiu”.

Ca la o încununare a tendinței de înnoire, la distanță de două secole de Cervantes, ne putem referi, de exemplu, la afirmarea triumfală a proverbului în literatura cultă, ilustrată de Alfred de Musset (1810-1857), cunoscut și prin capodoperele genului (practicat în Franța din secolul al XVII-lea). Este vorba de dramatizările sale pe teme de „proverbe” ca „On ne badine pas avec l'amour”, „Il ne faut jurer de rien”, „Il faut qu'une porte soit ouverte ou fermée” și altele, așadar, scurte comedii ce constituie dezvoltarea temei unui proverb; există, de altfel, chiar specia teatrală «proverb», o precizare tehnică folosită, la noi, de Alecsandri („*Rămășagul*, proverb cu cântece în 1 act” sau „*Concina*, proverb într-un act”).

1.2. Dar prestigiul și tentația culturii clasice s-au păstrat; este de ajuns să ne amintim că citate de această factură au fost folosite ca titluri de poezii și de Eminescu („*Mortua est!*” sau „*Memento mori!*”), dar mai ales de scriitori transilvăneni, frecventatori ai unor licee în care latina se studia cu seriozitate; iată câteva titluri de poezii ale lui

Coșbuc: „*Ex ossibus ultor*”, „*In opressores*”, „*Atque nos*” sau „*De profundis*”, început al unui psalm dat ca titlu și de Octavian Goga la nu mai puțin de trei poezii din ciclurile „*Cântă apele*”, „*Război*” și „*Noi*”. Pe lângă enunțuri preluate ca atare (chiar „*Mortua est*”, dar și „*In calumniatores*”, „*Vis maior*” etc.), poetul a operat și substituiri de efect: „*Necessitas facit versus*”, „*Pax nobis*”, „*Carmen miserabilis*”, „*O tempora... tempora*”, „*Solus ero*” (în acest caz în loc de *eris*, din încheierea unor versuri din *Tristiile* lui Ovidiu, utilizate curent la lecțiile de latină pentru scandări: „*Donec eris felix, multos numerabis amicos / Tempora si fuerint nubila, solus eris*”).

1.3. În mass-media contemporane, prin comparație, trimiterea la citatul din latină, preluat ca atare, la care se apela cu oarecare ostentație într-o altă epocă a jurnalismului (nu numai) românesc, ca și la expresii de sorginte cultă reprezentând alte specii, este mai puțin practică față de recursul la enunțul de factură populară aparținând *discursului repetat* (denumire pusă în circulație de Eugeniu Coșeriu²).

1.3.1. Pentru o retrospectivă, amintim faptul, semnalat în 1991, că, față de perioada de la „*Curierul de Iași*”, când locuțiunea expresivă și idiotismul colorează un stil colocvial, familiar, după intrarea la „*Timpul*”, gazetarul Eminescu, fără a fi renunțat la primul registru, trece spre un discurs cu rezonanțe oratorice, de dezbateră publică în cadru național³. Acestuia îi convine

citarea, destul de frecventă, a dictonului latinesc. Notăm câteva incipituri: „Calumniare audacter semper aliquid haeret” (*Opere*, XI, p. 265)⁴, „Habemus Papam” (*Opere*, XII, p. 118) sau „Propter vitam vivendi perdere causas...”, enunț urmat de explicație și de motivarea aducerii în pagină: „... a pierde, pentru a-și păstra o viață nemernică, tot ce dă valoare vieții omenești, iată formula după care...” (*ibidem*, p. 447). În cuprinsul articolului, dictonul are funcția de comentariu în registru filozofic, respectiv, servește drept concluzie de etapă: „Dar nu face nimic! *Quod licet Jovi non licet bovi*” (*Opere*, X, p. 205), eventual cu „adăugare” de orchestrație: semnificația repetării termenului în expresia românească „om și om” este explicată prin „*Ecce homo... Darwini*, omul adus la ultima, cea mai simplă expresie cu putință” (*ibidem*, p. 211). Frecvent, dictonul latinesc este citat cu funcție de *peroratio*: „Sapientia sat” (*ibidem*, p. 447), „Non idem est si duo dicunt idem” (*Opere*, XI, p. 116: cf. și XIII, p. 155, în text), „O tempora, o mores!” „Hinc illae lacrimae!” (XI, p. 196, 247), „Ex ungue leonem” (XII, p. 374, 401), „Si tacuisses, philosophus manisses!...” (XIII, p. 30)⁵.

Nu lipsesc trimiterile la enunțuri expresive în limba franceză: „Tant de bruit pour une omelette” (*Opere*, X, p. 171), „Calomniez, calomniez, il en restera toujours quelque chose” (XII, p. 174), dar, la rigoare, nici sintagma expresivă turcească nu este disprețuită:

pentru a face caricatura politicii „de cafenea”, ziaristul imaginează caracterizarea, de către un turc, a unui guvern liberal drept „*genabet-tacâm* (tacâm de haimanale, de stâlpi de cafenea)”, în *Opere*, X, p. 214.

1.3.2. În textul jurnalistic de astăzi invocarea dictonului latinesc sau a „cuvintelor celebre” din cultura universală poate fi semnalată și în cotidiene ce se adresează unui public larg, dar mai ales în publicațiile cu profil literar. Câteva exemple: „Non decet...” („nu se cuvine”; început de frază, RL, nr. 39/2001, p. 17); „Justiția română a făcut tot ce a putut pentru a amâna sine die această sentință” (EZ, 17.07.03, p. 1); „și totuși se învârte” (traducere curentă a mărturisirii de credință a lui Galilei, „E pur si muove”; ZIȘ, 14.01.03, p. 8B). Într-o discuție la emisiunea „1 și 1”, împărțându-și experiența din diplomatie, Adrian Severin cita dictonul latinesc „*festina lente*” (tradus chiar) ca un principiu al domeniului (Rom. 1, 30.07.03, ora 20,30).

În general, în titluri sau în text, dictonul ori sintagma în latină constituie, cu rare excepții, apanajul scriitorilor și literaților propriu-ziși, care publică în periodice de profil: „*Multum in parvo*”, titlu de cronică literară (Ad. lit., 8.01.02, p. 11); „/ Cititorii sunt invitați să-l înțeleagă/ cum grano salis” (RL, nr. 28/2001, p. 12); cu explicare și „prelucrare” anterioară (preventivă!): „Chinezii... au schimbat cuvintele *dezbină și stăpânește* cu *agită și stăpânește*, replica asiatică la dictonul roman *DIVIDE ET IMPERA!* Alt predicat”

(Const. Țoiu, în RL, nr. 27/2002, p. 14; de observat, în traducere, și substituirea). O formulă uzuală și la un jurnalist: „Mea culpa”, titlu de editorial al lui Cornel Nistorescu (EZ, 15.08.02, p. 1). Desigur, însă, cu asemenea câteva flori stilistice, se poate cu greu întrevădea revenirea la un anotimp al prețuirii tradiției clasice.

1.4. Un mare număr de trimiteri la formule consacrate și dictoane latinești ce apar în discursul științific și, ceea ce ne interesează în mod deosebit aici, în presa românească (începând cu gazetarul Eminescu, până la periodice de astăzi din Republica Moldova) găsim în exemplificările oferite privind folosirea EDR de acest tip într-un recent dicționar de profil publicat de Anatol Ciobanu și Lidia Novac⁶. Ne face plăcere să semnalăm, de exemplu, faptul că în această binevenită lucrare lexicografică am regăsit și unele dintre dictoanele folosite de poet în publicistica sa, citate mai sus, dar nu numai în aceasta, ci și în opera poetică (de exemplu, „Non idem est si duo dicunt idem”).

1.4.1. Dat fiind și faptul că „mai multe generații [din Moldova din stânga Prutului dar nu numai de aici] nu au avut posibilitatea să simtă latinitatea limbii române”, autorii publică dicționarul respectiv sub semnul importanței conținutului acestuia (expresiile latinești consacrate „împodobesc exprimarea inteligentă, cultă” a vorbitorilor oricărei limbi), punându-și opera la dispoziția celor direct interesați

profesional și a „tuturor oamenilor de cultură care doresc să cunoască, să guste, să savureze și să poată utiliza cuvinte și expresii celebre ale strămoșilor noștri romani” (**Cuvânt înainte**, p. 4-6), o viziune optimistă a cărei aplicare trebuie să fie evaluată din perspective diferite.

1.4.2. Având în vedere hiatusul în cunoașterea limbii și culturii latine pe care l-au reprezentat și în România ultimele șase decenii, dar ținând seama și de reorientarea generală a imagisticii retorice, raritatea în discursul public și jurnalistic a dictoanelor latinești nu ne poate surprinde.

Credem însă că mai putem adăuga o explicație, chiar ca previziune. Este greu de imaginat o eventuală revenire (semnificativă) pe acest teren și datorită acțiunii cu adevărat „demolatoare” a „Academiei Cațavencu”. Din câteva numere luate la întâmplare ale acestei reviste cu impact deosebit la public extragem numai câteva formule propriu-zise aparținând DR, dar și alte diverse repere din patrimoniul clasic nu numai latinesc, împinse spre derizoriu sau puse sub semnul ridicolului prin diferite tipuri de destructurare, pe baza unei strategii generale de paronimizare, după procedee pe care le-am analizat anterior⁷. Subliniem însă faptul – interesant din perspectiva comunicării – că, departe de a se realiza „dezinhibarea” voită, lucrurile se complică numai, întrucât, pentru a recepta „șarmul” demersului, o formație umanistă este uneori tot atât de necesară ca

și pentru a aprecia citația canonică. „*Tagma* cum laude” este deviza săptămânalului, iar „*Bizoon politikon*” apare ca titlu de pagină (vezi, de exemplu, nr. 39/1999, p. 2); cf. și „*Box popii, box Dei*”, pornind, desigur, de la mai vechea deformare caragialiană (nr. 5/2002, p. 7). Printre semnături, cea care ilustrează rubrica (agramat intitulată) „*Fincă*” propune variații de adaosuri în rimă pentru „*Platon și Aristotel / cu cinci colți de sparanghel / știind mult zicând nițel*” etc.; alte semnături: „*Chirie Eleison*”, „*Iulius Augustus Cezarianus*” (nr. 45/2000, p. 8, 11), „*Semizeul Herșcule*”, „*Homo homini lapsus*” cu substituiri) și chiar neutra „*Ars amatoria*” (nr. 28/1999, p. 2, 6, 14). Proiecția respectivă face „*valuri*” în paginile umoristice ale mai multor periodice din țară (de exemplu, „*Ziarul de Iași*” și fostul cotidian „*Monitorul*”, din aceeași localitate), ca să nu mai vorbim că provoacă (ori s-ar părea că provoacă) o adevărată emulație de titrare și printre jurnaliștii de clasă (cei mai mulți scriitori), chiar de la periodice ca „*România literară*” sau „*Dilema*”.

2. Nașterea și cariera unui slogan. Rezultatele atribuirilor și ale anchetelor pentru acest tip de EDR, la care ne referim în continuare, ilustrează riscul pe care și-l asumă analistul (eventual deformat spre tipul de „*cititor [care se crede] ideal*” prin exercițiul de identificare a „*prototipurilor*”). În anul 1990, foruri culturale din România și din atunci recent proclamata Republică Moldova au lansat sloganul de înfrățire „*Poduri de flori peste*

Prut”. Dată fiind formația culturală a promotorilor (scriitori), am considerat posibilitatea ca formula să fi reprezentat, peste timp, o aluzie la sintagma „*podul de gheață*”, cel pe care-l aștepta să se pună (dar peste Nistru!) locotenentul Ragaiac, al lui Gib I. Mihăescu, ca să poată trece, în țară, **Rusoica** visurilor erotice ale grănicerului claustrat (cf. **Din eurograbă?**, M, 9.10.01, p. 6). Chestionați ad-hoc asupra punctului de plecare, promotorii, Grigore Vieru și Victor Crăciun, au invocat doar o locuțiune, virtuală, cu accepțiune figurată, „*a dura un pod, o punte*” (30 august 2002, la Chișinău), imagine mai mult sau mai puțin comună, care se impune de la sine; vezi, de exemplu, „*Bridges of Peace*”, titrare a unui reportaj la *Tele 7abc*, 12.10.03, ora 9,05).

2.1. Întrucât ne-am referit la acest caz, vom comenta adevărata „*carieră*” pe care a făcut-o sloganul în discuție, a cărui obstinată destructurare în textul jurnalistic oglindește, prin formule diagnostice, evoluția relațiilor oficiale între cele două state. Semnificația „*optimistă*” a sloganului revine incidental în ultimii ani. În timpul unei crize de medicamente în România, cumpărarea „*algocalminului*” din Republica Moldova a fost anunțată sub titlul „*Pod de fiole peste Prut*” (EZ, 25.08.01, p. 3). Printr-o explicabilă depărtare... geografică, apare, tot în registrul psiholingvistic al modelului, chiar o reproiectare a paternității sloganului. Astfel, o „*Corespondență de la Stockholm*” semnată de Gabriela Melinescu este titrată

„Un «pod de cărți»”. Comentând una din manifestările culturale românești organizate în capitala Suediei, la care au fost prezentate cărți din țară, autoarea articolului, plecată din România de mai mult timp, acceptă ideea că exponatele „ar fi putut să alcătuiască «un pod de cărți» (*imagine ce îi aparține lui Andrei Pleșu*) până în Suedia” (RL, nr. 50/2002, p. 8; *subl.n.*). Așadar, trebuie să-i atribuim lui Andrei Pleșu substituția în sloganul original, prezent în discursul public în vremea când respectivul era ministru de externe al României. În sfârșit, în ciuda conotației pe care o aduce registrul familiar, aceleiași viziuni generale îi aparține formula „Pod de parale peste Prut” (basarabenii bogați vin să petreacă zilele de Crăciun și Anul Nou în stațiuni montane din România; EZ, 31.12.02, p. 8) și chiar substituția din titlul „Pod de cerșetori între Călărași și Napoli” (EZ, 23.09.03, p. 5): în urma invaziei de cerșetori din Călărași în orașul Napoli, prefectul acestui oraș s-a oferit să înființeze o casă de copii în orașul românesc, prilej pentru ambasadorul României în Italia să facă propunerea (acceptată) privind „înfrățirea” între regiunea Napoli și județul Călărași.

2.2. Cele mai multe intervenții din presă asupra enunțului exprimă insatisfacții, redată prin substituențe ironice ori de-a dreptul sarcastice. Mai ales după ce, în urma acuzațiilor unui ministru „moldovean” referitoare la „expansionismul românesc” peste Prut, în ziare s-a scris, în general, despre „dărâmarea

podului de flori” (4.10.01). Așadar, în relație cu un cunoscut „context popular” (versurile „Podul de piatră s-a dărâmat / A venit apa și l-a luat”) se constată că „Podul de flori s-a dărâmat” (supratitlu la articolul *Cărțile românești – topite în Basarabia*, EZ, 14.01.03, p. 7; în text: în primii ani după 1989 „podurile de flori erau foarte frecvente”). Reluări ale temei cu referire la același pre-text: „Podul de flori de peste Prut s-a dărâmat, a venit apa și l-a luat și dus a fost” (încheierea unui articol semnat de Cip Leșan, ZIș, 11.08.03, p. 8B); „Pod de vize peste Prut” (EZ, 28.08.03, p. 1; în același număr din ziar, la p. 6: „Podul de flori s-a ofilit”). Iată și alte proiecții pe același motiv. Mai întâi, o variantă din ziarul citat anterior: „Pod de palme peste Prut” (29.01.02, p. 6), reflex al tensiunii dintre guvernul de la București și cel de la Chișinău, în legătură cu problema introducerii studiului obligatoriu al limbii ruse în școlile din Republica Moldova. Sau, marcând, de asemenea, încordarea relațiilor între cele două țări, „Pod de spini peste Prut” (M, 4.10.01, în legătură cu introducerea obligativității pașaportului la intrarea basarabenilor în România, reluat peste doi ani de aceeași redacție: „Podul de spini de peste Prut”, ZIș, 18.08.03, p. 4).

De altfel, formula, „condamnată” la reconsiderări prin însăși viziunea ei romantică, a fost reevaluată cu reproș chiar de vorbitorii obișnuiți: „Podul de flori s-a transformat pentru noi într-o corvoadă” este o afirmație din textul scrisorii în care sunt înfățișate neplăcerile

suferite de familia unei studente basarabence stabilită în România, preluată ca titlu în AS (nr. 516/2002, p. 10), ca să nu mai vorbim de sarcasmul politicianilor, convertit în pragmatic. Ziarele au relatat că, la întâlnirea din august 2003 cu Ion Iliescu, președintele Voronin a afirmat că „Podurile de flori sunt bune prilejuri de inspirație poetică, dar numai cu inspirația sătul n-o să fii” (EZ, 2.08.03, p. 8; pentru a semnala diferențe în reproducerea „discursului raportat”, dăm și varianta din ZIȘ, din 5.08.03, p. 6: „Podurile de flori sunt bune pentru inspirația poeților. Dar nu țin de foame. A venit vremea să construim *poduri economice*” (*subl. n.*). În ciuda realismului, în sine, al formulării, ziarul nu se abține de la titrarea articolului prin „Poduri roșii” (cei doi președinți, „ex-comuniști”, s-au întâlnit la Stâncă – Costești, „ctitorie” hidroelectrică de dinainte de 1989). O altă formulare, pe tema întâlnirilor dintre jurnaliștii din România și Republica Moldova: [acestea] „sunt, de obicei, un bun prilej de discursuri adânc simțite, *poduri de lamentații* și multă indignare patriotică” (Florea Ioncioaia, în ZIȘ, 10.11.03, p. 6); cu câteva zile înainte, corespondentul BBC la Chișinău se pronunțase tautologic despre scopul întâlnirii: „suntem aici să resuscităm niște *poduri de comunicare*” (id., 8.11.03, p. 2).

3. Dar, desigur, recurgerea la dictonul latinesc și, în general, la enunțul reprezentând cultura clasică nu este sortită să rămână sub semnul dispoziției histrionice a unei (sau mai multor) publicații ori al stă-

rii de spirit a unui oricât de talentat poet postmodernist, după cum nici fantezii verbale ale unei prese în goană (uneori patetică) după senzațional pe orice cale, nici izbucniri politice resentimentare visceral nu vor duce la stingerea mesajului de speranță la unire al unei expresii apărute într-un moment ce ne-a marcat viața.

BIBLIOGRAFIE

Exegeze

1. Ciobanu, Anatol, Novac, Lidia, *Mic dicționar latin-român de expresii consacrate*, Chișinău, Editura Museum, 2002.
2. Cizek, Alexandru, *Imitatio et tractatio Die literarisch-rhetorischen Grundlagen der Nachahmung in Antike und Mittelalter*, Tübingen, Niemeyer, 1994.
3. Coșeriu, Eugeniu, *Arhitectura și structura limbii*, în *Prelegeri*, p. 49-64.
4. Id., *Lección de lingvistică generallă*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă; Chișinău, Editura Arc, 2000.
5. Id., *Limba funcțională*, în *Lección*, p. 249-274.
6. Id., *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*; Iași [supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXI-II, 1992-1993], 192 p.
7. Dumistrăcel, Stelian, *Contextul paremiologic în publicistica eminesciană în Limba română* (Chișinău), I, 1991, nr. 2, p. 92-97.
8. Id., *Repeated Discourse as a Means of «Contact» and Manipulation in Journalistic Discourse* în vol. *La langue et les parlants / Language and its Users / Limba și vorbitorii*, edited by Tatiana Slama-Cazacu; București,

Editura Arvin-Press, p. 217-237.

9. Vatamaniuc, D., *Poetica publicisticii eminesciene* în vol. *Publicistica lui Eminescu. 1877-1883, 1888-1889*; București, Editura Minerva, 1996, p. 235-259.

Surse documentare

a) articole din presa secolului al XIX-lea: M. Eminescu, *Opere*, ediție critică întemeiată de Perpessicius, vol. IX-XIII, Editura Academiei, București, 1989-1985;

b) surse actuale; sigle pentru diferite canale mass-media (pentru cotidiene se indică data, urmată de pagină; pentru hebdomadare, numărul, anul și pagina; pentru emisiuni ale audiovizualului, data și ora):

AC = „Academia Cașavencu”

Ad.l. = „Adevărul literar și artistic”

AS = „Formula AS”

EZ = „Evenimentul zilei”

M = „Monitorul” (Iași)

RL = „România literară”

ZIș = „Ziarul de Iași”

Rom. 1, 2 = canalele de televiziune „România 1” și „România 2”

Tele 7abc = canalul de televiziune cu acest nume.

NOTE

¹ *Imitatio et tractatio*, teza de habilitare susținută la Universitatea din Münster.

² Vezi, în special, *Arhitectura și structura limbii*, în *Prelegeri...*, p. 49-64, și *Limba funcțională* în *Lecții*, p. 249-274.

³ Cf. Stelian Dumistracel, *Contextul paremiologic...*, p. 93.

⁴ Vezi, la sfârșit, lista abrevierilor.

⁵ Pentru orizontul trimerilor de acest fel, vezi și D. Vatamaniuc, *Poetica publicisticii*, p. 249-252.

⁶ *Mic dicționar latin-român de expresii consacrate*.

⁷ Stelian Dumistracel, *Repeated Discourse...*, passim.